

TEXTY

MAURICE MERLEAU-PONTY:
KLASICKÉ PREDISUDKY A NÁVRAT K FENOMÉNUM

Fenomenológia vnímania, vydaná roku 1945, je hlavným dielom Mauricea Merleau-Pontyho. Ťažiskom tejto práce - autor ju zároveň predložil ako doktorskú dizertačnú prácu - je problematika tela a telesnosti analyzovaná na pozadí Husserlových pojmov intencionality. Ďalším významným inšpiračným zdrojom úvah Merleau-Pontyho bola tvarová psychológia a fyziologická koncepcia K. Goldsteina. Význam Fenomenológie vnímania je predovšetkým v tom, že fenomenologické analýzy sa realizujú v úzkej väzbe na konkrétne vedecké výskumy v oblasti vied o človeku.

V nasledujúcich dvoch paragrafoch úvodnej časti nazwanej Klasické predsudky a návrat k fenoménum Merleau-Ponty rozoberá alebo, ako sa hovorí dnes, "dekonštruje" predsudky sprevádzajúce vymedzenie pojmu pocitu ako "dojmu" a ako "kvality". Pochopenie pociťovania si však vyžaduje umiestniť vnímané a jeho pozadie do predobjektívneho poľa, v ktorom sa oba pociťujú ako pozitívne neurčitosti.

Podobnými predsudkami je aj "spájanie" (asociácia) a "premietanie" spomienok, ktoré význam vnímaného nekonštituuju, ale predpokladajú. Napokon autor ukazuje, že empirizmus, ako aj reflexia sú rovnako nedostatočné krajné pozície.

Tento rozbor predsudkov končí nasledujúcim paragrafom o "pozornosti" a "súde", pričom autor zaujíma kritický postoj aj voči tvarovej psychológii, ktorá ešte prevládala v štruktúre správania. Kľúčovým pojmom sa tu stáva "motivácia" (pojem prevzatý od neskorého Husserla) v zmysle akéhosi "operujúceho rozumu", ktorý by mal umožniť návrat k fenoménum. (J.S.)

I. Pociť. Na začiatku skúmania vnímania nachádzame v jazyku pojem pocitu, ktorý sa zdá byť bezprostredný a jasný: mám pociť červenej, modrej farby, teplého, studeného. Uvidíme však, že je to ten najnejasnejší pojem a že keď ho klasické analýzy pripustili, vnímanie ako fenomén im uniklo.

Najskôr by som pod pociťom mohol chápať spôsob, ktorým ma niečo zasiahne, a zakúšanie nejakého stavu samého seba. Šeď, ktorá ma bezprostredne obklopuje pri zatvorených očiach, zvuky, ktoré v polospánku vibrujú "v mojej hlave", možno naznačujú, čo môže byť čisté pociťovanie. Pociťoval by som presne do tej miery, do akej koincidujem s pociťovaným, do akej toto pociťovanie prestáva mať miesto v objektívnom svete a do akej mi nič nehovorí. Tým priznávame, že by sme pociť mali hľadať na strane každého určeného obsahu, pretože ak sa červená a zelená majú navzájom odlišovať ako dve farby, už sa musia čítať predom mnou aj bez presnej lokalizácie, a teda prestávajú byť mnou. Čistý pociť bude zakúšaním nejakého nerozlišeného, okamžikového a atomizovaného "šoku". Netreba dokazovať, keďže autori sú v tom zajedno, že tento pojem nezodpovedá ničomu, s čím by sme mali skúsenosti, a že najjednoduchšie faktické vnemy, ktoré poznáme u zvierat ako opica a sliepka, sa týkajú vzťahov, a nie absolútnych termínov.¹ Ostáva však položiť otázku, prečo si myslíme, že môžeme de jure v

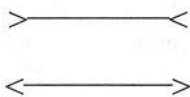
¹ Pozri La Structure du Comportement, s. 142 a n.

perceptívnej skúsenosti odlišovať vrstvu "dojmov". Nech je na homogénnom pozadí nejaká biela škvrna. Spoločným menovateľom všetkých bodov tejto škvrny je určitá "funkcia", ktorá z nich vytvára "obraz". Farba tohto obrazu je hustejšia a akoby odolnejšia než farba pozadia; okraje bielej škvrny jej "patria", nemajú nič spoločné s pozadím, ktoré s nimi predsa tesne susedí; škvrna sa zdá byť položená na pozadí a neprerušuje ho. Každá časť oznamuje viac než obsahuje a tento elementárny vnem je teda už naplnený zmyslom. Ak sa však obraz a pozadie nepociťujú ako celok, potom sa podľa nás musia ako celok pociťovať v každom zo svojich bodov. Znamenalo by to zabúdať, že každý bod sa zasa nemôže vnímať inak ako obraz na nejakom pozadí. Keď nám Gestalttheorie hovorí, že obraz na pozadí je najjednoduchšou zmyslovou danosťou, akú môžeme získať, nejde tu o náhodný ráz faktického vnímania, ktorý by nám v ideálnej analýze dal možnosť zaviesť pojem dojmu. Ide o samotné určenie perceptívneho javu, inak sa nejaký fenomén nemôže nazývať vnemom. To perceptívne "niečo" je vždy uprostred niečoho iného, je vždy súčasťou nejakého "poľa". Skutočne homogénna plocha neposkytujúca nič na vnímanie nemôže byť daná pri žiadnom vnímaní. Jedine štruktúra skutočného vnímania nám môže povedať, čo je vnímanie. Istý dojem sa teda nielen nedá nájsť, ale ani vnímať, a teda ani myslieť ako moment vnímania. Ak sa zavedie, znamená to, že namiesto toho, aby sme upriamili pozornosť na perceptívnu skúsenosť, zabúdame na ňu v prospech vnímaného predmetu. Zorné pole sa neskladá z miestnych videí. Videný predmet však pozostáva z fragmentov hmoty a body priestoru sú navzájom vonkajšie. Izolovaný vnemový údaj je nepochopiteľný, aspoň ak sa pokúsim vnímať ho mentálne. Vo svete sú však buď izolované predmety, alebo fyzikálne vákuum.

Upustím teda od určenia pocitu ako čistého dojmu. Vidieť však znamená mať farby alebo svetlá, počuť znamená mať zvuky, pociťovať znamená mať kvality - no či na to, aby sme vedeli, čo je pociťovanie, nestačí, že sme videli červenú farbu alebo počuli nejaké la? - Červená a zelená nie sú pocity, sú to zmyslové dáta a kvalita nie je prvok vedomia, ale vlastnosť predmetu. Nemáme teda jednoduchý prostriedok na definovanie pocitov, ale táto kvalita, ak ju budeme brať v samotnej skúsenosti, ktorá ju robí zjavnou, bude taká bohatá a taká temná ako predmet alebo ako celý perceptívny pohľad. Červená škvrna, ktorú teraz vidím na koberci, je červenou iba vtedy, ak beriem do úvahy tieň, ktorý ju preniká, jej kvalita sa objavuje iba vo vzťahu k hre svetla, a teda ako element nejakej priestorovej konfigurácie. Inak farba je určitou farbou iba vtedy, ak sa rozkladá po nejakom povrchu, príliš malý povrch by sa nedal určiť. Nakoniec, táto červená farba by nebola doslova tá istá, keby nebola "vlnitou červenou" koberca.² Rozbor teda v každej kvalite objavuje významy, ktoré v nej prebývajú. Že tu ide iba o kvality našej skutočnej skúsenosti, zakryté celým vedením, a že si ponechávame právo ponímať "čistú kvalitu" ako definíciu "čistého pociťovania"? Práve sme však videli, že toto čisté pociťovanie by vlastne nebolo pociťovaním, a že by teda bolo nepociťovaním vôbec ničoho. Domnelá evidentnosť pociťovania nie je založená na nejakom svedectve vedomia, ale na svete ako predsudku. Myslíme si, že veľmi dobre vieme, čo je "vidieť", "počuť", "pociťovať", pretože vnímanie nám poskytuje sfarbené alebo zvukové predmety už dlho. Keď ho chceme analyzovať, tieto predmety prenášame do vedomia. Dopúšťame sa toho,

² SARTRE, J.-P.: *L'Imaginaire*, s. 241.

čomu psychológovia hovoria "experience error", t.j. naraz predpokladáme vo svojom vedomí o veciach to, čo vieme, že je vo veciach. Predstavujeme vnímanie a zároveň vnímané. A keďže samo vnímané je prístupné samozrejme iba vnímaním, nechápeme nakoniec ani jedno, ani druhé. Sme ponorení do sveta a nedokážeme sa od neho odpútať a prejsť k vedomiu sveta. Keby sme to urobili, videli by sme, že kvalita sa nikdy nezakúša bezprostredne a že každé vedomie je vedomím niečoho. Toto "niečo" nie je inak nutne identifikovateľný predmet. Sú dva spôsoby omylu v kvalite: jeden je ten, že z nej urobíme element vedomia, aj keď je predmetom pre vedomie, že ju traktujeme ako nemý dojem, aj keď vždy obsahuje zmysel; druhý omyl spočíva v tom, že si myslíme, že tento zmysel a tento predmet sú na rovine kvality vždy plné a určené. Aj prvý, aj druhý omyl pochádza z predsudku o svete. Opticky a geometricky konštruujeme fragment sveta, ktorého obraz sa v každej chvíli môže vytvoriť na našej sietnici. Nič z toho, čo je mimo tohto perimetra, sa neodráža na žiadnom citlivom povrchu a pôsobí na naše videnie len tak, ako pôsobí svetlo na naše zatvorené oči. Mali by sme teda vnímať presne ohraňovaný úsek sveta, obklopený tmavou zónou, naplnený bezmedzerovitými kvalitami, založený na stanovených veľkostných vzťahoch, ako sú tie, ktoré jestvujú na sietnici. No skúsenosť nič podobného neposkytuje a vychádzajúc zo sveta nikdy nepochopíme, čo je zorné pole. Ak možno načrtnúť obvod videnia pomalým približovaním sa k centru krajných stimulov, výsledky merania sa menia a nikdy nedokážeme stanoviť moment, v ktorom nejaký najskôr videný stimul prestáva byť videný. Oblasť, ktorá obklopuje zorné pole, nie je ľahko prístupná opisu, je však isté, že nie je ani čierna, ani šedá. Je to neurčité videnie, videnie neviem čoho (je ne sais quoi) a ak by sme vzali medzný prípad, ani to, čo je za mojím chrbtom, nie je bez vizuálnej prítomnosti. Obe úsečky v Müllerovom-Lyerovom klame (obr. 1) nie sú ani rovnaké ani nerovnaké, táto alternatíva sa vnucuje len v objektívnom svete.³ Zorné pole je tým zvláštnym prostredím, v ktorom sa križujú protirečivé pojmy, pretože predmety - Müllerove-Lyerove úsečky - nezaujímajú miesto v priestore, v ktorom by bolo možné poznanie, ale uchopené, každý vo svojom súkromnom kontexte, akoby nepatrili do toho istého sveta. Psychológovia sa dlho všemožne snažili tieto javy prehliadať. Vo svete vzatom osebe je všetko určité. Sú v ňom nejasné scenérie ako krajina za hmlistého dňa, nikdy však nepovieme, že nejaká skutočná krajina osebe je nejasná. Je takou iba pre nás. Predmet, hovoria psychológovia, nie je nikdy dvojznačný, takým sa stáva iba z nepozornosti. Samotné hranice zorného poľa nie sú premenlivé, jestvuje okamih, v ktorom predmet, ktorý sa blíži, začína proste byť videný, ale my ho jednoducho "nepozorujeme".⁴ Pojem pozornosti, ako neskôr ukážeme podrobnejšie,

Obr. 1

³ KOFFKA, K.: Psychologie, s. 530.

⁴ Ide o preklad psychologických výrazov "take notice" alebo "bemerken".

nedostáva, čo sa jeho týka, od vedomia žiaden dôkaz. Je to len pomocná hypotéza, ktorú formulujeme s cieľom zachrániť predsudok o objektívnom svete. Neurčené musíme spoznať ako pozitívny jav. Kvalita sa predstavuje v tomto prostredí. Zmysel, ktorý uzatvára, je dvojnásobný, ide skôr o expresívnu hodnotu než o logický význam. Určenou kvalitou, ktorou chcel empirizmus definovať pocit, je predmet, a nie element vedomia, je to neskorší predmet vedeckého vedomia. Z týchto dvoch dôvodov subjektivitu skôr zakrýva než zjavuje.

Obe určenia pocitu, o ktoré sme sa práve pokúsili, boli priame iba zdanlivo. Ako sme videli, modelovali sa podľa vnímaného predmetu. V tom boli v súlade so zdravým rozumom, ktorý tiež vymedzuje zmyslové objektívnymi podmienkami, od ktorých závisí. Viditeľné je to, čo uchopujeme očami, zmyslové je to, čo uchopujeme zmyslami. Sledujme myšlienku pocitu na tomto poli⁵ a všimnime si, čo znamená na prvom stupni reflexie, ktorým je veda, toto "očami", toto "zmyslami" a čím sa stáva pojem zmyslového orgánu. Poznanie pocitu neexistuje - nájdeme teda aspoň v jeho príčinách a v jeho objektívnej genéze dôvody ponechať ho ako explikatívny pojem? Fyziológia, na ktorú sa psychológ obracia ako na najvyššiu inštanciu, je v takých istých rozpakoch ako psychológia. Aj ona začína situovaním svojho predmetu vo svete a jeho traktovaním ako fragmentu rozpriestranosti. Správanie je tak zakryté reflexiou, vypracovaním a formovaním stimulov, teóriou pozdĺžneho fungovania nervov, podľa ktorej každému prvku situácie v zásade zodpovedá jeden prvok reakcie.⁶ Tak ako teória reflexného oblúka, aj fyziológia vnímania začína tým, že pripúšťa anatomickú dráhu, ktorá vedie od receptora determinovaného určitým prenášačom k registračnej stanici,⁷ ktorá je tiež špecializovaná. Keďže objektívny svet je daný, pripúšťa sa, že poskytuje zmyslovým orgánom informácie, ktoré sa majú preniesť a potom dešifrovať, a to tak, aby v nás zreprodukovali pôvodný text. Z toho plynie v princípe bodová korešpondencia a konštantná súvislosť medzi stimulom a elementárnym vnemom. Táto "hypotéza konštantnosti"⁸ však protirečí danosti vedomia a tí istí psychológovia, ktorí ju pripúšťajú, uznávajú jej čisto teoretický charakter.⁹ Napríklad silný zvuk za určitých okolností stráca na výške, pridaním pomocných čiar sa dve objektívne rovnaké figúry stávajú nerovnakými,¹⁰ farebný povrch sa zdá

⁵ Nemôžeme ako napríklad JASPERS (*Zur Analyse der Trugwahrnehmungen*) odmietat' diskusiu tým, že postavíme proti sebe deskriptívnu psychológiu, ktorá fenomény "chápe", a explikatívnu psychológiu, ktorá uvažuje o ich genéze. Psychológ chápe vedomie vždy ako umiestnené v tele uprostred sveta, postupnosť podnet-dojem-vnem je pre neho sledom udalostí, na konci ktorých začína vnímanie. Každé vedomie sa zrodilo vo svete a každé vnímanie je znovuzrodením vedomia. Z tohto hľadiska možno "bezprostredné" dáta vnímania vždy odmietnuť ako jednoduché zdania a ako komplexné produkty s určitou genézou. Deskriptívna metóda môže získať oprávnenie iba z transcendentálneho hľadiska. Aj z tohto hľadiska však ešte musíme pochopiť, ako sa vedomie vidí alebo objavuje ako začlenené do prírody. Pre filozofa, ako aj pre psychológa tu vždy vyvstáva problém genézy a jedinou možnou metódou je sledovanie kauzálneho vysvetlenia v jeho vedeckom vývoji s cieľom spresniť jeho zmysel a nájsť jeho pravé miesto v celku pravdy. Preto tu nenájdeme žiadne vyvrátenie, ale snahu pochopiť ťažkosti spojené s kauzálnym myslením.

⁶ Pozri *La Structure du Comportement*, kap. I.

⁷ Takto prekladáme postupnosť "Empfänger-Übermittler-Empfinder", o ktorej hovorí J.

byť jednofarebný, pričom chromatické prahy rôznych oblastí sietnice by nám ho mali prezentovať raz ako červený, inokedy ako zružovelý, v niektorých prípadoch dokonca ako achromatický.¹¹ Máme prípady, v ktorých tento fenomén nezodpovedá stimul, ponechať v rámci zákona konštantnosti a vysvetľovať vedľajšími faktormi - pozornosťou a usudzovaním -, alebo treba zavrhnúť samotný zákon? Keď červená a zelená farba dávajú spolu ako výsledok šedú, pripúšťa sa, že spojenie podnetov v centre stimulov môže bezprostredne viesť k pocitu odlišnému od pocitu, aký by mal zodpovedať objektívnym stimulom. Keď sa zjavná veľkosť nejakého predmetu mení so zjavnou vzdialenosťou a keď sa jeho zjavná farba mení v našich spomienkach, uznávame, že "zmyslové procesy podliehajú vplyvom nervového centra".¹² "Zmyslové" tu už nemožno definovať ako bezprostredný účinok nejakého vonkajšieho stimulu. Nevzťahuje sa rovnaký záver aj na naše tri prvé príklady? To, že pozornosťou, presnejším príkazom, sústredenosťou či dlhotrvajúcim cvičením sa vnemy opäť dostanú do súladu so zákonom konštantnosti, ešte nedokazuje jeho všeobecnú platnosť, lebo v uvedených prípadoch prvé zdanie malo senzorický ráz z toho istého dôvodu ako konečné výsledky. Je otázka, či pozorné vnímanie, sústredenosť subjektu na nejaký bod zorného poľa - napríklad "analytická percepcia" oboch hlavných čiar v Müller-Lyerovom klame - nenahrádza pôvodný jav šikovnou montážou namiesto toho, aby odhalila "normálny pocit".¹³ Zákon konštantnosti sa nemôže použiť proti žiadnemu svedectvu vedomia rozhodujúcej skúsenosti, v ktorej by už nebol zahrnutý, a vždy, keď si myslíme, že ho stanovujeme, ho už predpokladáme.¹⁴ Vráťme sa však k fenoménu - tie poukazujú na uchopenie nejakej kvality, napríklad onej veľkosti, spojenej s celým perceptívnym kontextom, a stimuly nám už neposkytujú nepriamy prostriedok na vymedzenie vrstvy bezprostredných dojmov, ktorý sme hľadali. Ak však chceme pocit definovať "objektívne", nie je to fyzický stimul, ktorý sa vymyká nášmu úsiliu. Zmyslový orgán, ako si ho predstavuje moderná fyziológia, sa už nehodí na úlohu "prenášača", ktorú mu pripisovala klasická veda. Někortikálne poranenia hmatových orgánov nepochybne vedú k zníženiu počtu bodov citlivých na teplo, chlad či na tlak, ako aj k oslabeniu citlivosti zachovaných bodov. Ak sa však na hmatové orgány naniesie nejaký dostatočne rozriedený dráždiaci prostriedok, špecifické pocity sa znova objavajú; zvýšenie prahov sa vyváži energetickejšim ohmatávaním rukou.¹⁵ Na elementárnom stupni citlivosti badáme súčinnosť čiastkových stimulov a súčinnosť zmyslového systému so systémom pohybovým, ktorý v premenlivej fyziologickej konštelácii udržiava

STEIN: Über die Veränderung der Sinnesleistungen und die Entstehung von Trugwahrnehmungen, s. 351.

⁸ KOEHLER, W.: Über unbemerkte Empfindungen und Erteilstäuschungen.

⁹ STUMPF postupuje presne takto. Pozri KOEHLER W., tamže, s. 54.

¹⁰ Tamže, s. 57-58, pozri aj s. 58-66.

¹¹ DEJEAN, R.: Les Conditions objectives de la Perception visuelle, s. 60, 83.

¹² Koehler cituje Stumpfa, tamže, s. 58.

¹³ KOEHLER, W.: tamže, s. 58-63.

¹⁴ Treba dodať, že platí pre všetky teórie a že rozhodujúca skúsenosť neexistuje. Z toho istého dôvodu nemožno hypotézu konštantnosti absolútne vyvrátiť na poli indukcie. Táto hypotéza sa diskredituje, lebo nepozná a nedovoľuje pochopiť fenomény. Aby sme však tieto fenomény odhalili a aby sme túto hypotézu mohli posúdiť, musíme ju najskôr "suspendovať".

¹⁵ STEIN, J.: cit. dielo, s. 357-359.

konštantnosť pocitu a ktorý teda nedovoľuje definovať nervový proces ako jednoduchý prenos danej informácie. Deštrukcia zrakovej funkcie, nech je poranenie lokalizované kdekoľvek, podlieha tomu istému zákonu: najskôr sú postihnuté¹⁶ všetky farby, ktoré strácajú svoju sýtosť. Potom sa spektrum zjednodušuje, redukuje sa na štyri a vzápätí na dve farby; nakoniec nastupuje monochromatizmus šedej, pričom patologická farba sa vôbec nedá identifikovať s nejakou normálnou farbou. Pri centrálnych, ako aj pri periférnych poraniach tak "strata nervovej substancie vedie nielen k nedostatku niektorých kvalít, ale aj k menej diferencovanej a primitívnejšej štruktúre".¹⁷ Naopak, normálne fungovanie treba chápať ako integračný proces, v ktorom sa text vonkajšieho sveta nekopíruje, ale konštituuje. A ak sa pokúsime uchopiť "pocit" z hľadiska telesných fenoménov, ktoré ho pripravujú, nenájdeme psychické indivídium, funkciu niekoľkých známych premenných, ale formáciu už spojenú s celkom a nadanú zmyslom, ktorá sa od zložitejších vnemov odlišuje iba stupňom a ktorá nám teda nijako neumožňuje zostúpiť v našom vymedzení čistého zmyslového d'alej. Neexistuje fyziologická definícia pocitu a všeobecnejšie, neexistuje samostatná fyziologická psychológia, keďže aj samotná fyziologická udalosť podlieha biologickým a psychologickým zákonom. Dlhو sa myslelo, že v periférnom podmieňovaní sa našiel bezpečný spôsob hľadania "elementárnych" psychických funkcií a ich odlišenia od "vyšších" funkcií, ktoré sú s telesnou infraštruktúrou spojené voľnejšie. Exaktnejšou analýzou sa zisťuje, že oba druhy funkcií sa navzájom prelínajú. Elementárne už nie je tým, čo bude celok konštituovať pridaním, a nie je ani jednoduchou príležitosťou konštituovať celok. Elementárna udalosť je už odtiaľ do zmyslu a vyššia funkcia realizuje iba integrovanejší spôsob existencie alebo hodnotnejšiu adaptáciu použitím a sublimovaním vedľajších operácií. Recipročne je "zmyslová skúsenosť vitálnym procesom rovnako ako plodenie, dýchanie či rast".¹⁸ Psychológia a fyziológia už teda nie sú dve paralelné vedy, ale dve určenia správania, prvá je jeho konkrétnym, druhá abstraktným určením.¹⁹ Keď psychológ žiada od fyziológa definíciu pocitu "jeho príčinou", opäť tu naráža na svoje vlastné ťažkosti - a teraz vidíme, prečo. Fyziológ by sa mal zbaviť realistického predsudku, ktorý všetky vedy preberajú zo zdravého rozumu a ktorý prekáža ich normálnemu rozvoju. Zmena zmyslu slov "elementárny" a "vyšší" v modernej fyziológii oznamuje zmenu filozofie.²⁰ Aj vedec sa musí naučiť kritizovať myšlienku vonkajšieho sveta osebe, pretože samotné fakty ho nabádajú vzdať sa myšlienky tela ako prenášača informácií. Zmyslové je to, čo uchopujem zmyslami; teraz už však vieme, že toto "zmyslami" nie je jednoducho inštrumentálne, že zmyslový orgán nie je nejaký vodič, že aj na periférii je fyziologický vnem vpletený do vzťahov, ktoré sa kedysi pokladali za centrálné.

Opakujem, reflexia - aj sekundárna reflexia vedy - zatemňuje to, čo sa pokladalo za jasné. Mysleli sme si, že vieme, čo je to pociťovať, vidieť, počuť, a tieto slová sú teraz

¹⁶ Dokonca ani daltonizmus neukazuje, že niektoré orgány sú určené výlučne na "videnie" červenej a zelenej, keďže daltonista rozpozná červenú, ak sa mu na dlhší čas predloží veľká farebná plocha. Tamže, s. 365.

¹⁷ WEIZSÄCKER, citovaný podľa STEINA, tamže, s. 364.

¹⁸ Tamže, s. 354.

¹⁹ K tomu pozri La Structure du Comportement, najmä s. 52 a n., 65 a n.

²⁰ GELB, A. M. M.: Die Farbenkonstanz der Sehdinge, s. 595.

problematické. Musíme sa vrátiť k samotným označujúcim skúsenostiam, aby sme ich určili nanovo. Klasický pojem pocitu nebol pojmom reflexie, ale oneskoreným produktom myslenia zameraného na predmety, posledným termínom predstavy sveta, najviac vzdialeným od konštitutívneho zdroja, a preto najmenej jasným. Veda musí vo svojom všeobecnom úsilí o objektiváciu dospieť k predstave ľudského organizmu ako fyzikálneho systému za pôsobenia stimulov, ktoré sú samy definované ich fyzikálno-chemickými vlastnosťami. Na tomto základe sa potom musí pokúsiť zrekonštruovať skutočné vnímanie²¹ a uzavrieť cyklus vedeckého poznania objavením zákonov produkcie samotného vedeckého poznania, a to tým, že založí objektívnu vedu na subjektivitě.²² Ani tento pokus však nemôže byť úspešný. Pri odvolávaní sa na objektívne skúmanie samotné najskôr zistíme, že vonkajšie podmienky sensorického poľa neurčujú toto pole po častiach a zasahujú iba tak, že umožňujú pôvodnú organizáciu - práve na to poukazuje Gestalttheorie; ďalej, že štruktúra organizmu závisí od takých premenných (napr. biologický zmysel situácie), ktoré už nie sú fyzikálnymi veličinami, takže celok uniká známym nástrojom fyzikálno-matematickej analýzy a otvára sa inému typu inteligibility.²³ Ak teraz prejdeme k perceptívnej skúsenosti, všimneme si, že veda dokáže vytvoriť iba zdanie subjektivity: zavádza objektivizované pocity tam, kde skúsenosť ukazuje, že sú už významovými celkami, podrobuje fenomenálny svet kategóriám, ktoré sú pochopiteľné vo svete vedy. Vyžaduje, aby dve čiary vnímané ako skutočné boli rovnaké alebo nerovnaké, aby nejaký vnímaný kryštál mal určitý počet stien,²⁴ pričom nevidí, že vnímanému je vlastné, že pripúšťa dvojznačnosť, "posun", že sa nechá modelovať svojím kontextom. V Müllerovom-Lyerovom klame sa jedna z čiar začína odlišovať od druhej, pričom nie je "nerovnaká", stáva sa "inou". To znamená, že nejaká samostatná objektívna čiara a tá istá čiara v nejakej figúre prestáva byť pre vnímanie "tou istou". V týchto dvoch funkciách je identifikovateľná iba pre analytické vnímanie, ktoré nie je prirodzené. Vnímané obsahuje aj medzery, ktoré nie sú iba "nevnemami". Zrakom alebo dotykom môžeme spoznať kryštál ako "pravidelné" teleso, pričom ani v duchu nemusím spočítať jeho steny, môžeme dobre poznať istú tvár a nemusím nikdy vnímať farbu očí kvôli nej samej. Teória pocitov, ktorá je súčasťou každého vedenia o určitých kvalitách, konštruuje predmety očistené od akejkoľvek dvojznačnosti, čisté, absolútne predmety, ktoré sú skôr ideálom poznania než skutočnými témami, tým sa iba prispôsobuje neskoršej superštruktúre vedomia. Tu "sa približne realizuje idea pocitu".²⁵ Táto teória si premieta inštinktívne obrazy, ktoré tradícia znova tvorí v každej generácii, alebo

²¹ "Pocity sú iste umelými, nie však svojvoľnými produktami, sú poslednými čiastkovými totalitami, na ktoré sa prirodzené štruktúry môžu rozložiť "analytickým postojom". Ak na ne nazeráme z tohto hľadiska, prispievajú k poznaniu štruktúr a výsledky skúmania pocitov, správne interpretované, tak predstavujú dôležitú zložku psychológie vnímania." KOFFKA, K.: Psychologie, s. 548.

²² Pozri GUILLAUME, P.: L'Objectivité en Psychologie.

²³ Pozri La Structure du Comportement, kap. III.

²⁴ KOFFKA, K.: Psychologie, s. 530 a 549.

²⁵ SCHELER, M.: Die Wissensformen und die Gesellschaft, s. 412.

jednoducho sny, ktorým sa najskôr pripisujú rovnaké práva ako vnemom vo vlastnom zmysle, a pravé, aktuálne a explicitné vnímanie sa kritickým postupom pomaly odlišuje od fantaziem. To naznačuje skôr smer než pôvodnú funkciu.²⁶ Vie sa, že konštantnosť zjavnej veľkosti predmetov pri premenlivej vzdialenosti alebo konštantnosť ich sfarbenia pri rôznom osvetlení je pevnejšia u dieťaťa než u dospelého.²⁷ To znamená, že vnímanie je pevnejšie spojené s miestnym podnetom v neskoršom štádiu svojho vývoja a že u dospelého viac než u dieťaťa zodpovedá teórii pocitu. Je ako sieť, ktorej uzly sa zjavujú čím ďalej tým jasnejšie.²⁸ "Primitívne myslenie" sa tu vykresľuje tak, že ho pochopíme iba vtedy, keď sa odpovede primitívnych ľudí, ich výpovede, ako aj interpretácia sociológa dajú do súvislosti s perceptívnou skúsenosťou, ktorú sa všetci snažia vyjadriť.²⁹ Priestorovým, časovým a číselným celkom prekáža raz príľnavosť vnímaného k svojmu kontextu a jeho akási viskozita, inokedy pozitívne neurčito vnímaného, takže sa nemôžu artikulovať v použiteľných, odlišiteľných identifikovateľných termínoch. Ak chceme pochopiť pociťovanie, musíme preskúmať práve túto predobjektívnu oblasť v nás samých.

II. "Asociácia" a "projekcia spomienok". Len čo sa zavedie pojem pocitu, celý rozbor vnímania sa narušuje. Už "figúra" na nejakom "pozadí" obsahuje takpovediac viac než aktuálne dané kvality. Má "obrysy", ktoré "nepatria" k pozadiu a "vydeľujú" sa z neho, je "stabilná" a má "kompaktné" sfarbenie, pozadie je neobmedzené a neurčito sfarbené a "pokračuje ďalej" za figúrou. Rôzne časti celku - napríklad časti figúry najtesnejšie susediace s pozadím - teda okrem toho, že majú farbu a kvality, obsahujú zvláštny zmysel. Ide o to, z čoho tento zmysel pozostáva, čo znamenajú slová "okraj" a "kontúra", čo sa deje, keď sa celok kvalít uchopuje ako figúra na pozadí. Len čo sa však pocit zavedie ako element poznania, nemáme v odpovedi na výber. Bytosť, ktorá by mohla pociťovať - v zmysle úplnej zhody s vnemom alebo kvalitou - by nemohla poznávať inak. To, že nejaká kvalita, nejaký červený povrch niečo znamená (aj keď ho napríklad uchopujeme ako škrvnu na pozadí), naznačuje, že červená nie je iba táto teplá, zakúšaná, prežitá farba, v ktorej sa strácam, že oznamuje nejakú inú vec, ktorú neuzaťvára, že vykonáva funkciu poznania a že jej časti spoluvytvárajú totalitu, do ktorej sa každá z nich začleňuje a nemení pritom svoje miesto. Odtiaľ červená už nie je pre mňa iba prítomná, ale pre mňa niečo predstavuje, a to, čo predstavuje, nie je "reálnou

²⁶ Tamže, s. 397. "K ideálnym a exaktným predstavám pristupuje človek lepšie než zviera, dospelý lepšie než dieťa, muži lepšie než ženy, jednotlivec lepšie než člen kolektívu, človek, ktorý myslí historicky a systematicky, lepšie než človek, ktorým hýbe tradícia, ktorý je v jej "zajatí" a ktorý nedokáže svoje prostredie premeniť konštitúciou spomienky na predmet, objektívovať, lokalizovať v čase a vlastniť vo vzdialenosti minulosti."

²⁷ HERING, JAENSCH.

²⁸ SCHELER, M.: Die Wissensformen und die Gesellschaft, s. 412.

²⁹ Pozri WERTHEIMER, .: "Über das Denken der Naturvölker". In: Drei Aabhandlungen zur Gestalttheorie

³⁰ Tento výraz pochádza od Husserla. Túto myšlienku rozvinul M. PRADINES: Philosophie de la Sensation, I, najmä s. 152 a n.

časťou" môjho vnímania, ale sa iba mieni ako jeho "intencionálna časť".³⁰ Môj pohľad sa nestráca v obryse alebo vo škrvne ako v červenej chápanej materiálne: prechádza nimi alebo je nad nimi. Aby atomizovaný pocit prijal význam, ktorý by ním skutočne prenikal s cieľom začleniť sa do "kontúry" spojenej s celkom figúry a nezávislej od "pozadia", nemohol by už byť absolútnou koincidienciou, a teda ani pocitom. Ak pripustíme "pociťovanie" v klasickom zmysle, význam zmyslového môže spočívať už iba v ďalších prítomných lebo možných pocitoch. Vidieť nejaký obrazec môže znamenať iba to, že súčasne máme atomizované pocity, ktoré sú jeho súčasťou. Žiadny z nich nepresťáva byť tým, čím je, slepým dotykom, dojmom, pričom celok sa stáva "videním" a tvorí obraz pred nami, pretože sa učíme rýchlejšie prechádzať z jedného dojmu na druhý. Kontúra nie je nič iné než súčet lokálnych videní a vedomie kontúry je kolektívnym bytím. Zmyslové prvky, z ktorých sa skladá, nemôžu stratiť nepriehľadnosť, ktorá ich určuje ako zmyslové, a stávajú sa prístupnými vnútornej konexii, spoločnému zákonu konštitúcie.

Vezmime si tri body A, B, C zvolené na obryse nejakého obrazca; ich poradie v priestore je ich spôsobom koexistencie pred našimi očami a táto koexistencia, nech ich zvolíme akokoľvek blízko, je súčtom ich oddelených existencií; poloha A plus poloha B plus poloha C. Môže sa stať, že empirizmus opustí toto atomistické vyjadrovanie a bude hovoriť o blokoch priestoru alebo o blokoch trvania, ku skúsenosti kvalít pridá skúsenosť vzťahov. Tým sa na tomto učení nič nezmení. Buď je tento blok priestoru predmetom prehliadky nejakého ducha - a vtedy empirizmus opúšťame, keďže vedomie sa už nedefinuje dojmom - alebo je sám daný ako dojem a potom sa vymyká rozsiahlejšej koordinácii, rovnako ako atomizovaný dojem, o ktorom sme hovorili na začiatku. Kontúra však nie je iba celkom prítomných údajov; tieto údaje vyvolávajú ďalšie, ktoré ich rozširujú. Keď hovorím, že vidím červenú farbu, zmysel slova škrvna mi poskytl predchádzajúce skúsenosti, v priebehu ktorých som sa ho naučil používať. Rozmiestnenie troch bodov A, B, C v priestore vyvoláva ďalšie analogické rozmiestnenia a potom hovorím, že vidím kruh. Odvolanie sa na získanú skúsenosť vôbec nič nemení na empiristickej téze. "Asociácia myšlienok", ktorou sa vynára minulé skúsenosť, môže reštituovať iba vnútorné konexie a sama byť iba jednou z nich, pretože pôvodná skúsenosť iné ani neobsahovala. Len čo sa vedomie definovalo ako pocit, každý modus vedomia musí svoju jasnosť dostať od pocitu. Slová kruh, poradie v predchádzajúcich skúsenostiach, na ktoré sa odvolávam, mohli označovať iba konkrétny spôsob, ktorým sa naše pocity pre nás rozčleňovali, určité usporiadanie de facto, spôsob pociťovania. Ak tri body A, B, C sú na kruhu, dráha AB "sa podobá" na trajektóriu BC; táto podobnosť však znamená iba to, že jedno núti myslieť na druhé. Dráha A, B, C sa podobá na ostatné kruhové dráhy, ktoré sledoval môj pohľad, to však znamená iba to, že prebúdza spomienku na ne a zjavuje ich v predstave. Dva členy nikdy nemôžu byť identické, nemôžeme ich vidieť a chápať ako to isté, čo by predpokladalo prekonanie ich ecceity (z lat. "ecceitas", princíp individuácie - pozn. prekl.), môžu sa iba neodlučiteľne združovať a všade vzájomne nahrádzať. Poznanie vystupuje ako systém substitúcie, v ktorom jeden dojem ohlasuje ďalšie bez akéhokoľvek zdôvodňovania, v ktorom slová sú čakaním na pocity tak, ako večer je čakaním na noc. Význam vnímaného nie je ničím iným než konšteláciou predstáv, ktoré

sa bezdôvodne začínajú znova objavovať. Predstavy či najjednoduchšie pocity sú v konečnom dôsledku všetkým tým, čo treba chápať v slovách, pojmy sú zložitým spôsobom ich označovania a keďže ony samé sú nevysloviteľnými dojmami, chápanie je podvod alebo klam, poznanie nikdy nepostihne svoje predmety, z ktorých jeden prináša so sebou druhý, a duch funguje ako počítačový stroj,³¹ ktorý nevie, prečo sú výsledky pravdivé. Pocity nepripúšťa inú filozofiu než nominalizmus, t.j. redukciu zmyslu na protizmysel nejasnej podobnosti alebo na nezmysel asociácie na základe kontiguitu.

Pocity a predstavy, ktorými by malo začínať a končiť každé poznanie, sa však vždy objavujú v horizonte zmyslu a význam vnímaného nie je ani zďaleka výsledkom nejakej asociácie, je naopak vo všetkých asociáciách predpokladaný, nech už ide o synopsis nejakého prítomného obrazu, alebo o evokáciu minulých skúseností. Naše perceptívne pole pozostáva z "vecí" a z "prázdna medzi nimi".³² Časti vecí nie sú navzájom spojené prostredníctvom nejakej jednoduchej vonkajšej asociácie, ktorá by bola výsledkom ich solidarity, zistenej počas pohybov predmetu. Ako veci vidím najskôr celky, ktoré som nikdy nevidel v pohybe: domy, slnko, hory. Ak chceme pojem získaný skúsenosťou pohybujuúcich sa predmetov rozšíriť na nehybný predmet, je nevyhnutné, aby hora svojím skutočným výzorom predstavovala nejakú charakteristiku, na ktorej sa zakladá jej rozpoznanie ako vecí a ktorá tento prenos odôvodňuje. Potom však táto charakteristika stačí na vysvetlenie segregácie poľa bez akéhokoľvek prenosu. Ani jednota bežných predmetov, s ktorými môže manipulovať a ktoré môže premiestňovať aj dieťa, sa nezužuje na konštatovanie ich pevnosti. Ak by sme si predsavzali chápať medzery medzi vecami ako veci, ráz sveta by sa zmenil tak citeľne ako obrázková hádanka vo chvíli, keď v nej objavím "zajaca" alebo "poľovníka". Neboli by to tie isté prvky inak spojené, tie isté pocity inak združené, ten istý text s iným zmyslom, ten istý obsah v inej forme, ale naozaj iný svet. Neexistujú nezaujaté danosti, ktoré by spoluvytvárali nejakú vec len preto, lebo ich združujú kontiguitu alebo podobnosti de facto; naopak, analytický postoj môže v nejakom celku rozlíšiť podobnosti alebo kontiguitu preto, lebo tento celok vnímame ako vec. To neznamena len to, že bez vnímania celku by sme nezamýšľali všimnúť si podobnosť alebo kontiguitu prvkov, ale doslova to, že by neboli súčasťou toho istého sveta a že by vôbec nejestvovali. Psychológ, ktorý uvažuje o vedomí ako o vedomí vo svete, radí podobnosť a kontiguitu stimulov k objektívnym podmienkam, ktoré determinujú konštituovanie celku. Najbližšie alebo najpodobnejšie stimuly sú podľa neho,³³ tie, ktoré ako spojené dávajú pohľad na najlepšiu rovnováhu, majú kvôli vnímaniu sklon zjednotiť sa do tej istej konfigurácie. Tento spôsob vyjadrovania je však mylný, lebo objektívne stimuly, ktoré patria k vnímanému svetu a dokonca aj k druhotnému svetu, konštruovanému vedeckým vedomím, konfrontuje s perceptívnym vedomím, ktoré má psychológia opísať podľa priamej skúsenosti. Nejednoznačné myslenie psychológa nesie vždy so sebou riziko, že znovu zavedie do svojho opisu vzťahy, ktoré patria k objektívnemu svetu. Preto mohla vzniknúť predstava, že Wertheimerove zákony príbuznosti a podobnosti obnovili objektívnu styčnosť a objektívnu podobnosť

³¹ HUSSERL, E.: *Logische Untersuchungen*, kap. I, *Prolegomena zur reinen Logik*, s. 68.

³² Pozri napríklad KOEHLER, W.: *Gestalt Psychology*, s. 164-165.

³³ Napríklad WERTHEIMER, (zákony blízkosti, podobnosti a zákon "dobrého tvaru").

asocianistov ako konštitutívne princípy vnemu. V skutočnosti pri čistom opise - a tvarová teória chce byť takým opisom - príbuznosť a podobnosť stimulov ustavovanie celku nepredchádzajú. "Dobry tvar" sa nerealizuje preto, že by bol dobrý osebe v nejakom metafyzickom nebi, ale je dobrý preto, lebo sa realizuje v našej skúsenosti. Domnelé podmienky vnímania predchádzajú vnímanie samotné len vtedy, keď namiesto opisu perceptívneho fenoménu ako prvého otvorenia sa predmetu predpokladáme okolo neho prostredie, v ktorom sú už vpísané všetky explicitácie a všetky konfrontácie ako výsledky analytického vnímania, odôvodnené všetky normy skutočného vnímania - namiesto pravdy sa tu odôvodňuje svet. Pri takomto postupe odnímate vnímaniu jeho podstatnú funkciu, ktorou je založenie alebo začatie poznania, a posudzujeme ho cez jeho výsledky. Ak budeme vychádzať s fenoménov, potom jednota veci vo vneme nie je výsledkom asociácie, ale jej podmienkou, predchádza konfrontácie, ktoré ju overujú a determinujú, predchádza seba samu. Keď idem po pláži smerom ku stroskotanej lodi a jej komín alebo s'ážeň splýva s lasom na okraji duny, nastane chvíľa, v ktorej sa tieto detaily živo spoja s loďou a zjednotia sa s ňou. Keď som sa k lodi približoval, nevnímal som podobnosti alebo kontúry, ktoré by sa nakoniec spojili do jednoliateho obrazu hornej časti lode. Mal som iba pocit, že výzor predmetu sa už-úž zmení, že niečo je v tomto napätí veľmi blízko tak, ako je hrozivo blízko búrka v mrakoch. Zrazu sa pohľad zreorganizoval, naplnil moje nejasné očakávanie. Keď je po všetkom, spoznávam ako odôvodnenie zmeny podobnosť a styčnosť toho, čomu hovorím "stimuly" - t.j. najurčitejšie fenomény, získané na krátku vzdialenosť, z ktorých skladáme "pravdivý" svet. "Ako som nemohol vidieť, že tieto drevené časti tvoria loď? Mali predsa tú istú farbu ako ona, dobre zapadali do jej štruktúry." Tieto dôvody dobrého vnímania však neboli dané ako dôvody pred správnym vnímaním. Jednota predmetu je založená na tušení blížiaceho sa usporiadania, ktoré dá naraz odpoveď na otázky, ktoré sú v krajine iba latentné, táto jednota rieši problém, ktorý bol nastolený iba vo forme vágneho nepokoja, organizuje prvky, ktoré až doteraz nepatrili do toho istého sveta a ktoré sa preto, ako to výstižne vyjadril Kant, nemôžu asociovať. Synopsa ich kladie na jednu rovinu, na rovinu jediného predmetu a umožňuje kontiguitu a podobnosť medzi nimi. Dojem sa sám od seba nikdy nemôže asociovať s iným dojmom.

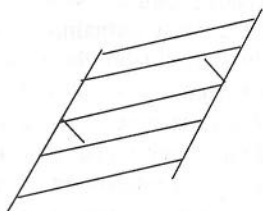
Jeho schopnosť vzbudiť ďalšie dojmy je ešte menšia, a to za podmienky, že sa najskôr pochopí z hľadiska minulej skúsenosti, v ktorej koexistoval s dojmami, ktoré sa majú vzbudiť. Vezmeme si postupnosť párových slabík,³⁴ ktoré sa mierne rýmujú (daktak), a ďalšiu postupnosť, v ktorej druhú slabiku získame obrátením prvej (ged-deg); ak sa človek obe postupnosti naučil naspamäť a ak v kritickom pokuse dostane rovnaký príkaz "nájst' nejaký oslabený rým", pozorujeme, že subjekt nachádza oslabený rým s väčšou námahou pre ged než pre neutrálnu slabiku. Ak ale príkaz znie zmeniť v navrhnutých slabikách samohlásku, pokusná osoba si poradí hneď. V prvom pokuse teda nepôsobili sociatívne sily, lebo ak by existovali, museli by pôsobiť aj v druhom pokuse. Pravda je taká, že subjekt, postavený pred slabiky často združované s oslabenými rýmami, vlastne nevytvára skutočné rýmy, ale využíva svoje získané vedomosti a aplikuje "reprodukčnú intenciu",³⁵ keď potom pristupuje k druhej postupnosti slabík, v ktorých sa

³⁴ LEWIN, K.: Vorbemerkungen über die psychologischen Kräfte und Energien und über

príkaz už nezohoduje so skladačkami realizovanými počas pokusov spojených s cvičeniami, reprodukčná intencia môže viesť iba k omylom. Keď má v druhom kritickom pokuse subjekt zmeniť samohlásku indukčnej slabiky (ide o úlohu, ktorá sa v cvičeniach nevy-skytla), nemôže použiť reprodukčnú okľuku a v týchto podmienkach sú pokusy bezvýsledné. Asociácia nepôsobí teda nikdy ako samostatná sila, nie je to nikdy navrhnuté slovo, ktoré ako účinná príčina "indukuje" odpoveď; pôsobí iba tak, že reprodukčný zámer sa stáva pravdepodobným alebo lákavým, operuje iba na základe zmyslu, ktorý tento zámer nadobudol v kontexte minulej skúsenosti, a tým, že podnecuje odvolávať sa na túto skúsenosť, je účinný potiaľ, pokiaľ ho subjekt spozná, uchopí z hľadiska tejto minulosti alebo v jej duchu. Napokon, keby sme chceli, aby asociácia nepôsobila iba ako jednoduchá kontiguita, ale na základe podobnosti, museli by sme konštatovať, že na evokovanie minulej predstavy, na ktorú sa vskutku podobá, musí mať prítomný vnem taký tvar, aby dokázal niesť túto podobu. Či už subjekt³⁶ videl obrázok päťnásťkrát alebo 540-krát, spozná ho na druhom obrázku, v ktorom je "zamaskovaný" skoro rovnako ľahko, ale na druhej strane nikdy ho v ňom nespozná ako identický.

Obr. 1

Obr. 2

Naproti tomu subjekt, ktorý na druhom obrázku hľadá inú zamaskovanú figúru (pričom nevie akú), ju tam nájde rýchlejšie než subjekt pasívny, rovnako skúsený. Podobnosť teda rovnako ako koexistencia nie je nejakou silou v tretej osobe, ktorá by riadila tok predstáv alebo "stavov vedomia". Prvý obrázok nie je evokovaný druhým obrázkom a ak, tak len vtedy, keď sme najskôr na druhom obrázku videli "možný prvý obrázok", čo znamená, že aj napriek skutočnej podobnosti musíme zistiť, ako je najskôr umožnená aktuálnou organizáciou druhého obrázku; ďalej, "indukčná" figúra musí mať ten istý zmysel ako figúra indukovaná skôr, než ju vyvolá v spomienke, a konečne, minulosť *de facto* nevŕhá do prítomného vnemu nejaký mechanizmus asociácie, ale rozvíja ju samotné prítomné vedomie.

Vidíme teda, akú platnosť majú bežné formulácie týkajúce sa "úlohy spomienok pri vnímaní". Aj mimo empirizmu sa hovorí o "prínosoch pamäti".³⁷ Opakovane sa

die Struktur der Seele.

³⁵ "Set to reproduce" (KOFFKA, W.: Principles of Gestalt Psychology, s. 581.)

³⁶ GOTTSCHALDT, K.: Über den Einfluss der Erfahrung auf die Wahrnehmung von Figuren.

konštatuje, "že vnímať znamená spomenúť si". Dokazuje sa, že pri čítaní nejakého textu sú v dôsledku rýchlosti pohľadu sietnicové dojmy medzerovité a že zmyslové dáta sa teda musia doplniť projekciou spomienok.³⁸ Krajina alebo noviny videné naopak by údajne predstavovali pôvodné videnie, pričom krajina a noviny videné normálne by boli jasnejšie iba pre tých, čo k nim pridávajú spomienky. "Psychické príčiny už nemôžu pôsobiť pre nezvyčajné rozmiestnenie dojmov."³⁹ Nepýtame sa, prečo dojmy rozmiestnené inak robia noviny nečitateľnými alebo krajinu nepoznatelnou. To znamená, že spomienky môžu dopĺňať vnem vďaka tomu, že im to umožňuje fyziognómia dát. Pred každým vkladom pamäti to, čo vidím, sa musí tu a teraz zorganizovať tak, aby mi poskytlo obraz, na ktorom môžem spoznať svoje predchádzajúce skúsenosti. Apelovanie na spomienky tak predpokladá to, čo má vysvetliť, t.j. dávanie tvaru údajom a zmyslu zmyslovému chaosu. Vo chvíli, keď sa spomienky môžu evokovať, stávajú sa vlastné zbytočnými, keďže to, čo majú urobiť, je už hotové. To isté platí o "spomienkovej farbe" (Gedächtnisfarbe), ktorá, podľa iných psychológov nakoniec nahradí prítomnú farbu predmetov, takže ich vidíme "cez okuliare" pamäti.⁴⁰ Ide o to, čo aktuálne vyvoláva "farbu v spomienke". Hering hovorí, že vždy, keď znova vidíme už známy predmet, "alebo si myslíme, že ho znova vidíme", vyvolá to aj "spomienkovú farbu". Na základe čoho si to však myslíme? Čo nás v aktuálnom vnímaní informuje o tom, že ide o predmet už známy, keďže ex hypothesi jeho vlastnosti sú modifikované? Ak chceme, aby spoznanie tvaru alebo veľkosti viedlo k poznaniu farby, očitáme sa v kruhu, keďže zjavná veľkosť a tvar sú zmenené a spoznanie nemôže ani tu rezultovať z prebudenia spomienok, ale musí ho predchádzať. Neprebíha teda nikde z minulosti do prítomnosti a "projekcia spomienok" je iba zlou metaforou, ktorá zakrýva hlbšie a už uskutočnené poznanie. Nakoniec, ani ilúzia korekcie sa nemôže chápať ako fúzia niekoľkých naozaj prečítaných elementov so spomienkami, ktoré by sa s nimi zmiešali natoľko, že by sa od nich už neodlišovali. Ako by sa spomienky mohli vyvolať, keby tento proces nebol riadený zmyslovými dátami? A ak je nimi riadený, na čo potom slúži, keď slovo už má svoju štruktúru či fyziognómiu predtým, než vôbec načrie do pokladnice pamäti? Zrejme je to analýza ilúzií potvrdzujúca "projekciu spomienok" podľa sumárneho uvažovania, ktoré je približne takéto: klamné vnímanie sa nemôže opierať o "prítomné dáta", keďže tam, kde je napísané "deštrukcia", čítam "dedukcia". Písmeno d, ktoré nahradilo skupinu štr, nepochádza z videnia, preto musí prísť odinakiaľ. Hovoríme, že prichádza z pamäti. Na plochom obraze tak trocha tieňa a trocha svetla stačí na vytvorenie reliéfu, v hlavolame niekoľko konárov stromu pripomína mačku, v oblakoch niekoľko nejasných čiar koňa. Ale minulé skúsenosť sa môže objaviť ako príčina klamu až po tom všetkom. Bolo nevyhnutné, aby prítomná skúsenosť najskôr na seba vzala tvar a zmysel s cieľom pripomenúť práve túto, a nie inú spomienku. Pred mojím prítomným pohľadom sa teda rodí kôň, mačka, náhradné slovo, reliéf. Z tieňov a osvetlenia obrazu vzniká reliéf tým, že napodobňujú "pôvodný fenomén reliéfu",⁴¹ v ktorom už boli nadané pôvodným

³⁷ BRUNSCHVICG, L.: *L'Expérience humaine et la causalité physique*, s. 466.

³⁸ BERGSON, H.: *L'Energie spirituelle, L'Effort intellectuel*, napríklad, s. 184.

³⁹ Pozri napríklad EBBINGHAUS, H.: *Abris der Psychologie*, s. 104-105.

⁴⁰ HERING, E.: *Grundzüge der Lehre vom Lichtsinn*, s. 8.

priestorovým významom. Na to, aby som v hlavolame objavil mačku, musí "významová jednotka 'mačka' už nejako predpisovať prvky daného, ktoré koordinačná činnosť má zachovať, i tie, ktoré má odsunúť bokom".⁴² Klam nás klame práve tým, že sa vydáva za autentické vnímanie, pri ktorom sa význam rodí v kolíske zmyslového a odinakaľ nepriechádza. Napodobňuje tú privilegovanú skúsenosť, v ktorej zmysel presne pokrýva zmyslové, viditeľne sa v ňom článkuje alebo vyjadruje; implikuje práve túto perceptívnu normu; nemôže teda vzniknúť zo stretnutia medzi zmyslovým a spomienkami (a vnem už vôbec nie). Vďaka "projekcii spomienok" sa klam i vnem stávajú nepochopiteľnými. Ak by sa totiž vnímaná vec skladala z pocitov a zo spomienok, bola by určená iba pomocou spomienok, nemala by teda sama v sebe nič, čo by mohlo obmedziť ich vpád, nemala by ani onú aureolu "posunu", ktorú, podľa nás vždy má, bola by neuchopiteľná, unikala by a vždy by bola na pokraji klamu. A fortiori klam by nikdy nemohol mať pevný a definitívny výzor, aký vec napokon vždy nadobudne, keďže by ho nemalo ani samotné vnímanie, a klam by nás teda nemýlil. Ak nakoniec pripustíme, že spomienky sa na pocity neprenášajú samy od seba a že vedomie ich konfrontuje s prítomne daným s cieľom zachovať iba tie, ktoré sa s ním zhodujú, potom spoznáme pôvodný text, ktorý nesie v sebe zmysel a stavia ho proti zmyslu spomienok: týmto textom je vnímanie samotné. Skrátka, mylíme sa, keď si myslíme, že s "projekciou spomienok" sa do vnímania zavádza nejaká mentálna činnosť a že je v opozícii voči empirizmu. Teória je iba následkom, oneskorenou a neúčinnou korekciou empirizmu, pripúšťa jeho postuláty, podieľa sa na jeho problémoch a tak ako empirizmus, aj ona fenomény zakrýva namiesto toho, aby ich urobila zrozumiteľnými. Postulát spočíva ako vždy v dedukcii daného z toho, čo môžu poskytnúť zmyslové orgány. Napríklad v ilúzii korektora sa rekonštituuju prvky skutočne videné podľa pohybov očí, rýchlosti čítania a času potrebného na sieťový vnem. Keď potom oddelíme tieto teoretické dáta od celkového vnemu, dostaneme "evokované elementy", ktoré sa zase traktujú ako mentálne entity. Vnem sa konštruuje zo stavov vedomia tak, ako sa dom buduje z tehál, pričom sa vymýšľa akási mentálna chémia, ktorá by tento stavebný materiál spojila do jednoliateho celku. Táto empiristická teória opisuje tak ako každá takáto teória iba slepé procesy, ktoré nikdy nemôžu byť ekvivalentom poznania, pretože v tomto nakopení pocitov a spomienok niet nikoho, kto vidí, kto by mohol zistiť zhodu medzi daným a evokovaným - a teda nie je tu ani žiadny pevný predmet, hájený zmyslom proti prívalu spomienok. Tohto postulátu, ktorý všetko zatemňuje, by sme sa teda mali zbaviť. Kombinácia daného a evokovaného podľa objektívnych príčin je svojvoľná. Vracajúc sa k fenoménu, nachádzame tu ako základnú vrstvu celok už preniknutý neredukovateľným zmyslom; nie medzerovité pocity, medzi ktoré by sa mali vsadiť spomienky, ale fyziognómiu, štruktúru krajiny alebo slova, spontánne sa zhodujúcu s momentálnou intenciou, ako aj s prechádzajúcimi skúsenosťami. Potom sa objaví skutočný problém pamäti pri vnímaní, spojený s obecným problémom perceptívneho vedomia. Ide o pochopenie toho, ako vedomie môže svojím životom a bez vnášania dodatočných materiálov do mýtického nevedomia časom meniť štruktúru svojho okolia - ako má v každej chvíli svoju minulú skúsenosť prítomnú vo forme

⁴¹ SCHELER, M.: *Idole der Selbsterkenntnis*, s. 72.

⁴² Tamže, s. 72.

horizontu, ktorý môže znova otvoriť, ako si ho zvolí za tému poznania v akte pripomínania, ktorý ale tiež môže "ponechať bokom" a ktorý potom vnímanému bezprostredne poskytuje prítomnú atmosféru a význam. Vedomie má vždy k dispozícii nejaké pole, ktoré z toho istého dôvodu obklopuje a obaľuje všetky jeho vnemy, atmosféru, horizont či teoretické "montáže", ktoré mu pripisujú časovú polohu; taká je prítomnosť minulosti, ktorá umožňuje odlišné akty vnímania a pripomínania. Vnímať neznamená pociťovať množstvo dojmov vyvolaných spomienkami, ktoré ich dopĺňajú; znamená to vidieť, ako z nejakého zoskupenia údajov prenikne na povrch imanentný zmysel, bez ktorého by žiadne odvolávanie sa na spomienky nebolo možné. Spomenúť si neznamená prezentovať pohľad vedomia obraz z minulosti, pretrvávajúci osebe. Znamená to ponoriť sa do horizontu minulosti a rozvinúť jeho čím ďalej, tým tesnejšie skĺbené perspektívy, až kým skúsenosti, ktoré zahŕňa, neprežijeme znova v našom konkrétnom čase. Vnímať neznamená spomínať.

Vzťahy medzi "figúrou" a "pozadím", "vecou" a "nevecou", horizont minulosti sú teda štruktúrami vedomia, neredukovateľnými na kvality, ktoré sa v nich objavujú. Empirizmus si vždy uchová možnosť traktovať toto a priori ako výsledok nejakej mentálnej chémie. Pripustí, že každá vec sa dáva na pozadí, ktoré nie je vecou, prítomnosť sa dáva medzi dvoma horizontami neprítomnosti, minulosťou a budúcnosťou. Opakovane však zdôrazňuje, že tieto významy sú odvodené. "Figúra" a "pozadie", "vec" a jej "okolie", "prítomnosť" a "minulosť" - tieto slová zhrnújú znalosť priestorovej a časovej perspektívy, ktorá nakoniec vedie k vymazaniu spomienky či marginálnych dojmov. Aj keď tieto štruktúry, len čo sa sformujú pri vnímaní de facto, majú viac zmyslu, než môže poskytnúť kvalita, nemôžem sa držať svedectva vedomia a musím ich teoreticky zrekonštruovať pomocou dojmov vyjadrujúcich skutočné vzťahy. Na tejto rovine je empirizmus nevyvrátiteľný. Keďže odmieta svedectvo reflexie a plodí asociovaním vonkajších dojmov štruktúry, ktoré vedome chápeme, postupujúc od celku k častiam, neexistuje jav, ktorý možno uviesť proti nemu ako rozhodujúci dôkaz. Všeobecne povedané, opisom fenoménov nemožno vyvrátiť myšlienku, ktorá nepozná seba samu a ktorá sa usadzuje vo veciach. Atómy fyzika sa budú vždy javiť ako reálnejšie než historický a kvalitatívny obraz tohto sveta, fyzikálno-chemické procesy ako reálnejšie než organické formy, psychické atómy empirizmu reálnejšie než vnímané fenomény, intelektuálne atómy, napr. "významy" Viedenskej školy reálnejšie než vedomie, pokiaľ sa budeme snažiť obraz tohto sveta, život, vnímanie, ducha zrekonštruovať a neuznáme skúsenosť ako najbližší zdroj a poslednú inštanciu svojich poznatkov o nich. Tento obrátený pohľad, ktorý prevracia vzťahy medzi jasným a tmným, je individuálnou záležitosťou každého z nás - až potom pochopíme množstvo javov, ktoré sa zrazu stanú pochopiteľnými. Pred týmto obratom však tieto javy neboli prístupné a empirizmus proti ich opisu môže vždy namietat', že mu nerozumie. V tomto zmysle je reflexia rovnako uzavretým systémom myslenia ako šialenstvo, až na to, že reflexia na rozdiel od duševne chorého chápe seba samu. Ak aj fenomenálne pole iste predstavuje nový svet, prirodzené myslenie ho nikdy celkom neignoruje, je preň prítomné ako horizont a samotné empiristické učenie je iste pokusom o rozbor vedomia. Ako "paramýti" (z gr. "paramythia", útecha, povzbudenie - pozn. prekl.), je teda užitočné uviesť všetko to, čo sa vďaka empiristickým konštrukciám stáva nepochopiteľným, i všetky tie pôvodné fenomény, ktoré

tieto konštrukcie maskujú. Najskôr nám zakrývajú "kultúrny svet" alebo "ľudský svet", v ktorom sa však odohráva skoro celý náš život. Pre väčšinu z nás je príroda iba vágnym a vzdialeným bytím, zatlačeným mestami, ulicami, domami a predovšetkým prítomnosťou druhých ľudí. Podľa empirizmu však "kultúrne" predmety a tváre vďačia za svoju fyziognómiu, za svoju magickú silu prenosu a projekciám spomienok, ľudský svet má zmysel iba náhodou. V zmyslovej podobe krajiny, predmetu či tela niet ničoho, čo by ho predurčovalo na to, aby bolo "veselé", "smutné", "živé" či "ponuré", "elegantné" alebo "hrubé". Empirizmus opätovne určuje to, čo vnímame, fyzikálnymi a chemickými vlastnosťami stimulov, ktoré môžu pôsobiť na naše zmyslové orgány, a tak z vnímania vylučuje hnev či bolesť, ktorú predsa len možno vyčítať z tváre, náboženstvo, ktorého podstata predsa len čosi, aj keď nie celkom jasne, vyjadruje, mesto, ktorého štruktúru predsa poznám v postoji mestského zariadenca či v štýle nejakého pamätníka. Tu už nemôže ísť o objektívneho ducha: duchovný život sa sťahuje do vedomí izolovaných a ponechaných na jedinú introspekciu, neodohráva sa, ako je to zjavné, v ľudskom priestore, ktorý pozostáva z tých, s ktorými diskutujem, alebo z tých, s ktorými spolunažívam, v mieste, kde pracujem alebo som šťastný. Radosť a smútok, živosť a otupenosť sú danosťami introspekcie a ak do nich zahŕňujeme okolie alebo druhých ľudí, je to preto, že sme v nás samých zistili koncidovanie týchto vnútorných vnemov s vonkajšími znakmi, ktoré sú im pridružené vďaka náhodnosti našej organizácie. Takéto ochudobnené vnímanie sa stáva čisto kognitívnou operáciou, postupným zaznamenávaním kvalít a ich najobvyklejšieho priebehu a vnímajúci subjekt stojí zoči-voči svetu ako vedec zoči-voči svojim pokusom. Ak naopak pripustíme, že všetky tieto "projekcie", "asociácie", "prenosy" sa zakladajú na nejakej vnútornej povahe predmetu, "ľudský svet" prestáva byť metaforou a znova sa stáva tým, čím vskutku je, t.j. prostredím a akoby vlastnou našich myšlienok. Vnímajúci subjekt prestáva byť "akozmickým" mysliacim subjektom a činnosť, čítanie, vôľu treba skúmať ako pôvodné spôsoby kladenia predmetu; "než sa predmet objaví ako čierny alebo modrý, kruhový alebo štvorcový, je pre nás príťažlivý alebo odpudzujúci".⁴³ Empirizmus však deformuje nielen skúsenosť tým, že z kultúrneho sveta robí ilúziu, zatiaľ čo tento svet je živnou pôdou našej existencie, ale aj prirodzený svet je deformovaný z rovnakých dôvodov. Empirizmu nevyčítame to, že kultúrny predmet je preň prvoradým predmetom skúmania. Každý kultúrny predmet samozrejme odkazuje na prírodné pozadie, na ktorom sa javí a ktoré inak môže byť nejasné a vzdialené. Naše vnímanie tuší za obrazom blízku prítomnosť plátna, za pamätníkom prítomnosť cementu, ktorý sa drobí, za postavou prítomnosť herca, ktorého známa únava. Príroda, o ktorej hovorí empirizmus, je však súčtom stimulov a kvalít. Bolo by absurdné domnievať sa, že práve táto príroda je, čo aj v intencii, prvým predmetom nášho vnímania: nasleduje po poznaní kultúrnych predmetov či lepšie - je jedným z nich. Budeme teda musieť tiež znova objaviť prirodzený svet a jeho spôsob existencie, ktorý sa nekryje so spôsobom existencie predmetu vedy. To, že pozadie za figúrou pokračuje, že je videné za figúrou, aj keď ju pritom prekryva; aj tento jav, ktorý zahŕňa celý problém prítomnosti predmetu, empiristická filozofia zakrýva - túto časť pozadia traktuje na základe fyziologickej definície videnia ako neviditeľnú a redukuje ju na jednoduchú zmyslovú kvalitu,

⁴³ KOFFKA, W.: *The Growth of the Mind*, s. 320.

predpokladajúc, že je daná nejakou predstavou, t.j. nejakým oslabeným pocitom. Všeobecnejšie povedané, ani reálne predmety, ktoré nie sú súčasťou nášho zorného poľa, nemôžu byť prítomné pre nás inak ako predstavy, a preto sú iba "stálymi možnosťami pocitov". Ak opustíme empiristický postulát prvotnosti obsahov, môžeme slobodne rozlíšiť zvláštny spôsob existencie predmetu za nami. Hysterickému dieťaťu, ktoré sa otáča, "aby videlo, či svet za ním je ešte tu"⁴⁴, nechýba predstavivosť, ale vnímaný svet preň stratil pôvodnú štruktúru, vďaka ktorej sú pre normálne dieťa jeho skryté podoby rovnako isté ako tie viditeľné. Opakujem ešte raz, empirista vždy môže konštruovať ekvivalenty, blízke všetkým týmto štruktúram, z psychických atómov. Súpis vnímaného sveta v nasledujúcich kapitolách však zreteľnejšie ukáže empirizmus ako druh duševnej slepoty a ako systém najmenej schopný čerpať zo zjavenej skúsenosti, kým reflexia chápe jeho podriadenú pravdu tým, že ju dáva na svoje miesto.

Z francúzskeho originálu Maurice Merleau-Ponty: *Phénoménologie de la perception*. Paris, Gallimard, 1945, s. 9-33 preložil Jozef Sivák.

Preklad vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/5112/98.

⁴⁴ SCHELER, M.: *Idole der Selbsterkenntnis*, s. 85.